

1

Τι είναι η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών;

Οι περισσότεροι κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι συμφωνούν μεταξύ τους για τον ορισμό και για το πεδίο των κλάδων τους: το ίδιο ισχύει για πολλούς ψυχολόγους, πολιτικούς επιστήμονες, και σχεδόν για όλους τους οικονομολόγους. Δεν μπορεί όμως να λεχθεί το ίδιο για τους φιλοσόφους και τη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία είναι ένα γνωστικό αντικείμενο που δύσκολα μπορεί να οριστεί και γι' αυτό δύσκολα μπορεί κανείς να δείξει στους κοινωνικούς επιστήμονες γιατί θα πρέπει να τους ενδιαφέρει η φιλοσοφία και ειδικότερα η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών. Σ' αυτό το κεφάλαιο διατυπώνεται ένας ορισμός της φιλοσοφίας που καθιστά το αντικείμενο αναπόφευκτο για τους κοινωνικούς επιστήμονες. Ο ορισμός δείχνει ότι ο επιστήμων, ως οικονομολόγος ή ως ανθρωπολόγος, πρέπει να παίρνει θέση σε φιλοσοφικά ερωτήματα. Δεν μπορεί κανείς να υλοποιεί το ερευνητικό πρόγραμμα του σε οποιαδήποτε κοινωνική επιστήμη χωρίς να παίρνει θέση σε φιλοσοφικά ζητήματα, χωρίς να δεσμεύεται υπέρ της μιας ή της άλλης απάντησης σε φιλοσοφικά ερωτήματα. Κατ' ελάχιστον, οι κοινωνικοί επιστήμονες χρειάζεται να έχουν επίγνωση του γεγονότος αυτού. Το βέλτιστο θα ήταν να επιλέγεται η φιλοσοφική θέση με βάση τεκμήρια και επιχειρήματα.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;

Οι φιλόσοφοι δεν συμφωνούν όλοι μεταξύ τους ως προς τον ορισμό του αντικειμένου τους. Μπορεί κανείς εύκολα να καταγράψει τις μείζονες συνιστώσες της φιλοσοφίας, και το αντικείμενο μερικών από αυτές είναι σχετικά

εύκολα κατανοητό. Η δυσκολία ανακύπτει όταν προσπαθούμε να διακρίνουμε πώς οι επιμέρους συνιστώσες συνέχονται μεταξύ τους, γιατί ο συνδυασμός τους συνιστά έναν κλάδο —τη φιλοσοφία— αντί να αποτελούν μέρη άλλων γνωστικών αντικειμένων ή να έχει καθεμιά το δικό της ερευνητικό πεδίο.

Στις μείζονες υποδιαιρέσεις της φιλοσοφίας συγκαταλέγονται η λογική, ως αναζήτηση καλά θεμελιωμένων συλλογιστικών κανόνων· η ηθική (και η πολιτική φιλοσοφία) που ασχολείται με το τι είναι ορθό και τι λάθος, τι είναι καλό και τι κακό, τι είναι δίκαιο και τι άδικο, σε σχέση με τη διαγωγή ατόμων και κρατών· η γνωσιολογία ή γνωσιοθεωρία, η έρευνα δηλαδή αναφορικά με τη φύση, τα όρια και τη δικαιολόγηση της ανθρώπινης γνώσης· και η μεταφυσική, που επιδιώκει να προσδιορίσει ποια είναι τα πιο θεμελιώδη είδη πραγμάτων που όντως υπάρχουν και ποιες οι μεταξύ τους σχέσεις. Παρά τον αφηρημένο ορισμό της μεταφυσικής, πολλά από τα σχετικά ερωτήματα είναι γνωστά σχεδόν σε όλους. Υπάρχει Θεός; Ο νους ταυτίζεται άραγε με τον εγκέφαλο ή μήπως είναι κάτι εντελώς μη φυσικό; Έχω ελεύθερη βούληση; Αυτά είναι παραδείγματα μεταφυσικών ερωτημάτων που πολλοί έχουν θέσει στον εαυτό τους σε κάποια στιγμή της ζωής τους.

Ωστόσο, αυτά τα τέσσερα ερευνητικά πεδία μοιάζει να μην έχουν μεγάλη σχέση μεταξύ τους. Καθένα μοιάζει να σχετίζεται με άλλο γνωστικό αντικείμενο. Γιατί η λογική να μην είναι μέρος των μαθηματικών, ή η γνωσιολογία τμήμα της ψυχολογίας; Δεν θα έπρεπε η πολιτική φιλοσοφία να συνυφάνεται με την πολιτική επιστήμη; Από την πλευρά της, η ηθική δεν ενδιαφέρει τελικά τους ιεροκήρυκες; Το κατά πόσον έχουμε ελεύθερη βούληση ή το κατά πόσον ο νους ταυτίζεται με τον εγκέφαλο είναι θέματα για τη νευροεπιστήμη. Ενδεχομένως, το αν υπάρχει Θεός είναι κάτι που κρίνεται όχι με ακαδημαϊκή έρευνα, αλλά με την προσωπική θρησκευτική πίστη. Το ερώτημα λοιπόν παραμένει. Τι συνέχει όλα αυτά τα μέρη σε ενιαίο γνωστικό πεδίο, τη φιλοσοφία;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό αποτελεί την οργανωτική αρχή του βιβλίου και είναι σαφής. Η φιλοσοφία πραγματεύεται δύο ομάδες ερωτημάτων: πρώτον, ερωτήματα που οι φυσικές, βιολογικές, κοινωνικές, συμπεριφορικές επιστήμες, επί του παρόντος, δεν μπορούν να απαντήσουν και ίσως να μην απαντήσουν ποτέ· δεύτερον, ερωτήματα σχετικά με τους λόγους για τους οποίους οι φυσικές και οι κοινωνικές επιστήμες αδυνατούν να απαντήσουν στην πρώτη ομάδα ερωτημάτων.

Υπάρχει ένα ισχυρό επιχείρημα υπέρ αυτού του ορισμού της φιλοσοφίας με αναφορά στην ιστορική σχέση της με την επιστήμη. Κατά την ιστορία της επιστήμης από τους αρχαίους Έλληνες έως σήμερα, τμήματα της φιλοσοφίας το ένα μετά το άλλο αποκόπτονται από τον φιλοσοφικό κορμό και αναδύονται ως διακριτοί επιστημονικοί κλάδοι. Ωστόσο, κάθε διακριτός κλάδος, καθώς αυτονομείται, φέρει ένα σύνολο από χαρακτηριστικά προβλήματα που δεν μπορεί αφ' εαυτού να επιλύσει και είτε μόνιμα είτε πρόσκαιρα τα αφήνει στη δικαιοδοσία της φιλοσοφίας. Τα μαθηματικά, λ.χ., αφήνουν στη φιλοσοφία ερωτήματα όπως «Τι είναι αριθμός;» Η φυσική αφήνει στη φιλοσοφία ερωτήματα όπως «Τι είναι χρόνος;» Υπάρχουν και άλλα ερωτήματα που η επιστήμη φαίνεται να μη μπορεί να πραγματευθεί —τα θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τις αξίες, το καλό και το κακό, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα, τη δικαιοσύνη και την αδικία— ερωτήματα που πραγματεύονται η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία. Ερωτήματα σχετικά με το τι πρέπει να ισχύει, το τι οφείλουμε να πράττουμε, τι είναι ορθό και τι εσφαλμένο, τι είναι δίκαιο και τι άδικο, ονομάζονται κανονιστικά. Σε αντιδιαστολή, τα επιστημονικά ερωτήματα υποτίθεται πως είναι περιγραφικά ή, όπως ενίοτε λέγεται, θετικά, και όχι κανονιστικά. Για πολλά κανονιστικά ερωτήματα υπάρχουν συγγενικά ερωτήματα στις κοινωνικές και στις συμπεριφορικές επιστήμες. Έτσι, η ψυχολογία εξετάζει το γιατί τα άτομα θεωρούν μερικές πράξεις ως ορθές και άλλες ως εσφαλμένες· η ανθρωπολογία εξετάζει τις διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς σχετικά με το τι είναι καλό και τι κακό· η πολιτική επιστήμη μπορεί να μελετά τις συνέπειες από διάφορες πολιτικές που θεσπίζονται στο όνομα της δικαιοσύνης· η οικονομική επιστήμη εξετάζει πώς είναι δυνατόν να μεγιστοποιείται η ευημερία, υπό την παραδοχή πως η ευημερία πρέπει να μεγιστοποιείται. Οι επιστήμες όμως —κοινωνικές ή φυσικές— ούτε αμφισβητούν ούτε στηρίζουν τις όποιες κανονιστικές απόψεις μπορεί να έχουμε.

Εκτός από τα κανονιστικά ερωτήματα που οι επιστήμες αδυνατούν να απαντήσουν, υπάρχουν ερωτήματα σχετικά με τις αξιώσεις κάθε επιστήμης ότι παρέχει γνώση ή σχετικά με τα όρια της επιστημονικής γνώσης, ερωτήματα που οι ίδιες οι επιστήμες δεν μπορούν να πραγματευθούν. Πρόκειται για ερωτήματα που μαζί με άλλα, όπως το τι λογίζεται ως γνώση, τι είναι εξήγηση, τι είναι τεκμήριο, τι είναι κατανόηση, εμπίπτουν στο πεδίο της φιλοσοφίας της επιστήμης. Φιλοσοφία της επιστήμης είναι ο ιδιαίτερος κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται ειδικά με τα ερωτήματα αυτά.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αν όντως υπάρχουν ερωτήματα στα οποία οι επιστήμες δεν μπορούν να απαντήσουν και ερωτήματα σχετικά με το γιατί οι επιστήμες δεν μπορούν να απαντήσουν σ' αυτά, για ποιο λόγο θα πρέπει τέτοιου είδους ερωτήματα να ενδιαφέρουν καθ' οιονδήποτε τρόπο τους επιστήμονες, ειδικότερα μάλιστα όσους ασχολούνται με τη συμπεριφορά και με την κοινωνία; Ο λόγος είναι απλός. Μπορεί οι επιστήμες να αδυνατούν να δώσουν απάντηση σε φιλοσοφικά ερωτήματα, από την πλευρά τους όμως οι επιστήμονες πρέπει να παίρνουν θέση όσον αφορά το ποιες είναι οι ορθές απαντήσεις σε τέτοιου είδους ερωτήματα. Η θέση των επιστημόνων αναφορικά με τις απαντήσεις στα φιλοσοφικά ερωτήματα καθορίζει ποια προβλήματα θεωρούν οι επιστήμονες ως επιστημονικώς επιλύσιμα. Συναφώς, καθορίζει και ποια προβλήματα οι επιστήμονες επιλέγουν να πραγματευθούν, καθώς και τις μεθόδους που εφαρμόζουν για να τα πραγματευθούν. Ενίοτε οι επιστήμονες έχουν επίγνωση των φιλοσοφικών επιλογών τους. Πιο συχνά όμως, οι επιστήμονες παίρνουν θέση ως προς φιλοσοφικά ζητήματα χωρίς να το συνειδητοποιούν, απλά και μόνο με το να επιλέγουν με ποιο ερευνητικό ερώτημα θα ασχοληθούν. Η φιλοσοφία των επιστημών μπορεί ίσως να δικαιολογεί την όποια επιλογή. Κατ' ελάχιστον, μπορεί να αποκαλύπτει στους επιστήμονες το γεγονός ότι έχουν κάνει επιλογές, ότι έχουν υιοθετήσει την α ή τη β θέση αναφορικά με φιλοσοφικά ζητήματα. Το να έχουν επίγνωση οι επιστήμονες του γεγονότος αυτού είναι κρίσιμης σημασίας, όχι μόνο επειδή οι φιλοσοφικές θέσεις τους πρέπει να είναι λογικώς συνεπείς με τα θεωρητικά και με τα παρατηρησιακά ευρήματα της επιστήμης τους. Αλλά και για έναν πρόσθετο λόγο. Το να έχουν οι επιστήμονες σαφή εννόηση της φιλοσοφίας του κλάδου τους είναι κάτι ουσιώδες, επειδή στην ερευνητική αιχμή κάθε κλάδου, την έρευνα την καθοδηγεί η φιλοσοφία της επιστήμης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, υποστηρίζω ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα είναι αναπόφευκτα και σημαντικά, ιδίως για τον κοινωνικό επιστήμονα και μάλιστα ακόμη πιο πολύ απ' ό,τι για όσους εργάζονται στις φυσικές επιστήμες. Οι φυσικές επιστήμες διαθέτουν πολύ μεγαλύτερο σώμα από εδραιωμένες, εύστοχες απαντήσεις σε ερωτήματα και εδραιωμένες μεθόδους για δίνουν απαντήσεις. Ως εκ τούτου, πολλά βασικά φιλοσοφικά ερωτήματα για τα όρια και τις μεθόδους των φυσικών επιστημών έχουν παραμεριστεί και το ενδιαφέρον εστιάζεται σε πιο άμεσα ερωτήματα που εμπίπτουν σαφώς στο πεδίο καθεμιάς από τις φυσικές επιστήμες.

Οι κοινωνικές και οι συμπεριφορικές επιστήμες δεν είχαν εξίσου καλή τύχη. Στους κλάδους αυτούς δεν υπάρχει ευρεία συναίνεση αναφορικά ούτε με τα ερωτήματα που κάθε μια πρέπει να πραγματεύεται ούτε με τις εφαρμοστέες μεθόδους. Αυτό ισχύει μεταξύ των διαφόρων κλάδων αλλά ακόμη και στο εσωτερικό μερικών από αυτούς. Διαφορετικές σχολές σκέψης, διαφορετικές ομάδες, διαφορετικά κινήματα και στρατόπεδα ισχυρίζονται ότι έχουν αναπτύξει τις σωστές μεθόδους, ότι έχουν εντοπίσει ποια είναι τα σημαντικά ερωτήματα και ότι έχουν δώσει σ' αυτά πειστικές απαντήσεις. Μεταξύ όμως των κοινωνικών επιστημόνων ασφαλώς δεν υπάρχει σύμπτωση απόψεων σχετικά με τις αξιώσεις αυτές, σε αντίθεση προς ό,τι βρισκόμαστε να ισχύει σε οιαδήποτε φυσική επιστήμη. Καθώς λοιπόν δεν υπάρχει στις κοινωνικές επιστήμες συμφωνία για τις θεωρίες και την εργαλειοθήκη των ερευνητικών μεθόδων, την έρευνα την καθοδηγούν φιλοσοφικές θεωρίες. Χωρίς εδραιωμένες θεωρίες που να καθοδηγούν την έρευνα, κάθε επιλογή ερευνητικού ερωτήματος και μεθόδου για την πραγμάτευσή του είναι αδήλωτος ή εκδήλωτος ένα στοίχημα με απρόβλεπτη έκβαση. Η επιλογή του κοινωνικού επιστήμονα είναι ένα στοίχημα ότι το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα επιδέχεται απάντηση, ότι όσα ερωτήματα δεν επιλέγονται είναι λιγότερο σημαντικά ή δεν επιδέχονται απάντηση, ότι τα μέσα όσα χρησιμοποιούνται για την πραγμάτευση του εκάστοτε ερωτήματος είναι τα ενδεδειγμένα και ότι άλλες μέθοδοι είναι απρόσφορες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εκτίθενται οι εναλλακτικές επιλογές και τα «στοιχήματα» που αντιμετωπίζει ο κοινωνικός επιστήμων αναφορικά με το ποια είναι η καλύτερη ερευνητική πορεία. Όταν οι κοινωνικοί επιστήμονες επιλέγουν μεθόδους που προσεγγίζουν αυτές των φυσικών επιστημών, αναδέχονται την άποψη πως το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα που τους απασχολεί επιδέχεται απάντηση με τα μέσα των εμπειρικών επιστημών. Όταν, από την άλλη, απορρίπτουν τέτοιου είδους μεθόδους, ενστερνίζονται την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή το ζήτημα που διερευνούν διαφέρει κατά κάποιο κρίσιμο τρόπο από τα προβλήματα που πραγματεύονται οι φυσικές και οι βιολογικές επιστήμες. Καμιά από αυτές τις εναλλακτικές θέσεις δεν έχει στεφθεί έως τώρα από τόσο εμφανείς επιτυχίες τέτοιες που να καθιστούν την επιλογή της μιας ή της άλλης κάτι λιγότερο από στοίχημα.

Το κατά πόσον τα στοιχήματα αυτά είναι όντως κερδοφόρα δεν θα το μάθουν όσο ζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες όσοι διακινδυνεύουν τη σταδιοδρομία τους στοιχηματίζοντας υπέρ της μιας ή της άλλης επιλογής. Τις όποιες επιλογές, ωστόσο, πρέπει να τις δικαιολογεί μια θεωρία, είτε αυτή

υποστηρίζει ότι οι μέθοδοι των φυσικών επιστημών ενδείκνυνται και για την πραγμάτευση του εκάστοτε ερωτήματος που διερευνά ο κοινωνικός επιστήμων, είτε αυτή εξηγεί για ποιους λόγους οι μέθοδοι των φυσικών επιστημών δεν αρμόζουν και προκρίνει εναλλακτικές μεθόδους. Τέτοιου είδους θεωρίες αποτελούν τη μόνη έλλογη βάση όπου μπορεί να στηρίζεται η επιλογή ερευνητικών μεθόδων στις κοινωνικές επιστήμες.

Αυτές οι θεωρίες, όμως, είναι φιλοσοφικές, ανεξάρτητα από αν τις εισηγείται φιλόσοφος ή κοινωνικός επιστήμων. Οι κοινωνικοί επιστήμονες είναι μάλιστα σε εξίσου καλή θέση με τους φιλοσόφους για να διατυπώνουν θεωρίες που δικαιολογούν τις μεθόδους και οριοθετούν την έρευνα. Τελικώς, οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν μπορούν να αποφεύγουν ή να παρακάμπτουν τη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών — πρέπει επίσης να τη συνδιαμορφώνουν ισότιμα με τους φιλοσόφους.

Το πόσο σημαντική είναι η επιλογή ανάμεσα στις θεωρίες αυτές αντικατοπτρίζεται στα παραδοσιακά ερωτήματα της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών. Στο ανά χείρας βιβλίο θα εξετάσουμε διεξοδικά σχεδόν όλα αυτά τα ερωτήματα. Σε αντιδιαστολή προς την προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες που υιοθετούμε εδώ, προσέγγιση που συνειδητά αντλεί έμπνευση από τις φυσικές επιστήμες, στις εξηγήσεις που διατυπώνονται σε μερικούς κλάδους καίρια θέση αποδίδεται στο νόημα και στη δυνατότητα κατανόησης των ανθρωπίνων πραγμάτων. Όσοι κοινωνικοί επιστήμονες επιλέγουν αυτούς τους κλάδους (και όσοι φιλόσοφοι δέχονται ότι το νόημα, η κατανόηση και οι συναφείς μέθοδοι συνιστούν το ορθό ερευνητικό πρόγραμμα) αντιπαραθέτουν τη δέσμευσή τους υπέρ της κατανόησης στις απαιτήσεις για πρόγνωση. Αδιαφορούν για την ιδέα —όταν δεν την απορρίπτουν τελείως— ότι οι κλάδοι τους οποίους καλλιεργούν θα πρέπει να παρέχουν προγνωστική γνώση σχετικά με ομάδες και άτομα. Θα εξετάσουμε την προσέγγιση αυτή στο έβδομο και στο όγδοο κεφάλαιο.

Στα κεφάλαια οκτώ έως δέκα, θα επανέλθουμε και στα ερωτήματα για το κατά πόσον οι εξηγητικοί παράγοντες στις κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει πρωτίστως να είναι μεγάλες ομάδες ανθρώπων, λ.χ. οι κοινωνικές τάξεις, οι κοινότητες και οι ιδιότητες τους —οι λεγόμενες «δομικές» ιδιότητες, σύμφωνα με τον Μαρξ, τον Ντυρκέμ και άλλους κοινωνικούς επιστήμονες— ή αν, αντίθετα, οι εξηγήσεις θα πρέπει να έχουν ως αφετηρία τις επιλογές καθ' έκαστον (συχνά «ορθολογικών») δρώντων υποκειμένων, όπως υποστηρίζουν σύγχρονοι οικονομολόγοι και μερικοί πολιτικοί επιστήμονες. Οι διαφορές εν προκειμένω ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες, ιδίως τα

οικονομικά και την κοινωνιολογία, είναι πολύ αφηρημένες και γενικές και γι' αυτό απασχολούν από μακρού τους φιλοσόφους. Όσοι κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούν ότι την ατομική συμπεριφορά την εξηγούν κοινωνικά γεγονότα μεγάλης κλίμακας, και όχι το αντίστροφο, ενστερνίζονται ισχυρές μεταφυσικές παραδοχές αναφορικά με το κατά πόσον όντως υπάρχουν ομάδες ανεξάρτητα από τα άτομα που τις αποτελούν. Η θεωρία αυτή —γνωστή ως ολισμός— απαιτεί και έναν τύπο εξήγησης, τον λειτουργισμό, που εγείρει άλλα βαθιά ερωτήματα σχετικά με τις διαφορές ανάμεσα στις εξηγητικές στρατηγικές που εφαρμόζονται στις κοινωνικές και αντιστοίχως στις φυσικές επιστήμες. Ο ολισμός, ως θεωρία που αποδίδει το εξηγητικό πρωτείο σε κοινωνικές ολότητες, μοιάζει ίσως να μην είναι τόσο ελκυστικός. Η εναλλακτική όμως προς τον ολισμό θεώρηση, η ατομοκρατία, όπως την προβάλλουν, λ.χ., οικονομολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνικοί επιστήμονες εμπνεόμενοι από τη βιολογία, έρχεται και αυτή αντιμέτωπη με εξίσου βαθιά φιλοσοφικά ερωτήματα.

Τα προβλήματα αναφορικά με τον λειτουργισμό, τον ολισμό και την ατομοκρατία γίνονται οξύτερα καθώς σε όλες τις κοινωνικές και τις συμπεριφορικές επιστήμες αυξάνει διαρκώς η επίδραση της βιολογίας, και ειδικότερα η επίδραση της δαρβινικής θεωρίας σχετικά με τη φυσική επιλογή. Αυτό είναι το θέμα των κεφαλαίων έντεκα και δώδεκα. Εκεί εκτίθενται αρκετές από τις έντονες αντιπαραθέσεις που αναπτύσσονται στο πεδίο όπου η βιολογία έρχεται σε επαφή με τις κοινωνικές επιστήμες και τη φιλοσοφία τους.

Στα κεφάλαια δεκατρία και δεκατέσσερα στρέφουμε την προσοχή στη σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες και στην ηθική φιλοσοφία. Θα εξετάσουμε το κατά πόσον είναι βάσιμη η προσδοκία ότι αυτές καθαυτές οι κοινωνικές επιστήμες δίνουν απάντηση σε ερωτήματα για το τι είναι ορθό, δίκαιο, αγαθό. Πολλοί φιλόσοφοι και κοινωνικοί επιστήμονες θεωρούν ότι δεν είναι δυνατόν να συνάγονται συμπεράσματα για το τι πρέπει να ισχύει, με αφετηρία θεωρίες για το τι ισχύει, ακόμη και όταν οι θεωρίες αληθεύουν. Άλλοι πρεσβεύουν το αντίθετο. Ανεξάρτητα από το ποιος έχει δίκιο εν προκειμένω, θα φανεί και εδώ ότι οι εναλλακτικές προσεγγίσεις στις κοινωνικές επιστήμες και οι αντιπαρατιθέμενες ηθικές θεωρίες έχουν μεγάλη συγγένεια μεταξύ τους και απαιτούν πολλά οι μεν από τις δε. Πρέπει επίσης να εξετάσουμε το ερώτημα κατά πόσον η ηθική οριοθετεί το τι είναι θεμιτή έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες.

Τέλος, στο κεφάλαιο δεκαπέντε, προσπαθώ να δείξω γιατί οι άμεσες επιλογές που κάνουν οι κοινωνικοί επιστήμονες όταν διεξάγουν την έρευνα

τους τούς επιβάλλουν δεσμεύσεις απέναντι σε βαθιά και χρονίζοντα φιλοσοφικά ερωτήματα. Αν κάτι τέτοιο ισχύει, τότε κανένας κοινωνικός επιστήμων δεν έχει την πολυτέλεια να αγνοεί ούτε τη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών ούτε άλλα κεφάλαια της φιλοσοφίας.

ΕΝΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Στο κέντρο της φιλοσοφικής αντιπαράθεσης για την εμβέλεια, τους στόχους και τις προοπτικές των κοινωνικών επιστημών, καθεμιάς ξεχωριστά και όλων μαζί, βρίσκεται το είδος της γνώσης που θα πρέπει ή που μπορούν να αναζητούν οι κοινωνικές επιστήμες. Η αντιπαράθεση εκδιπλώνεται με υπόβαθρο επιχειρήματα για τη φύση της κατανόησης στις φυσικές επιστήμες. Γίνεται ευρέως αποδεκτό ότι η αύξηση της κατανόησης πιστοποιείται από τη βελτίωση της πρόγνωσης.

Όσοι κοινωνικοί επιστήμονες —π.χ., δημογράφοι, οικονομέτρες, πειραματικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες που μελετούν τη συμπεριφορά των ψηφοφόρων— δέχονται την απαίτηση ότι ο κλάδος τους πρέπει να παρέχει το ίδιο είδος γνώσης με τις φυσικές επιστήμες, αναλαμβάνουν ισχυρή δέσμευση υπέρ της ιδέας ότι βελτιωμένη πρόγνωση είναι σαφής ένδειξη αυξημένης κατανόησης. Στους κύκλους των κοινωνικών επιστημόνων υπάρχει διχογνωμία για το πόσο αξιόπιστες και ακριβείς μπορεί να είναι οι προγνώσεις στους οικείους κλάδους και για το αν αυτές επιδέχονται βελτίωση. Ωστόσο, άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες απορρίπτουν την απαίτηση να παρέχει ο κλάδος τους το ίδιο είδος κατανόησης με τις φυσικές επιστήμες. Όσοι κοινωνικοί επιστήμονες δέχονται την άποψη αυτή, εξηγούν διαφορετικά το γιατί τα γνωστικά αντικείμενά τους ούτε μπορούν ούτε πρέπει να επιδιώκουν προγνωστική γνώση και βελτιώσεις σ' αυτήν. Στην κατεύθυνση αυτή, εισηγούνται πολύ διαφορετικές θεωρητικές επεξηγήσεις σχετικά με το ποιοι μπορεί να είναι οι στόχοι και οι σκοποί των κλάδων που καλλιεργούν.

Το ερώτημα εστιάζεται στο ότι οι προσπάθειες για κατανόηση έχουν ως στόχο την ανθρώπινη ομαδική ή ατομική συμπεριφορά και δράση και τις εξ αυτών συνέπειες. Και σ' αυτό ακριβώς έγκειται η διαφορά ανάμεσα στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες. Τη φύση και την εμβέλεια της γνώσης που μπορεί να παρέχουν οι κοινωνικές επιστήμες την καθορίζει η ανθρωποκεντρική στόχευσή τους. Συναφώς εγείρεται το ερώτημα αν το γνωστικό αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών, οι άνθρωποι δηλαδή και τα έργα

τους, καθιστούν αναγκαστικά τους στόχους και τις μεθόδους των κοινωνικών επιστημών εν γένει ριζικά διάφορες από τους στόχους και τις μεθόδους των φυσικών επιστημών;

Προβάλλεται συχνά η άποψη, ιδίως από φυσικούς επιστήμονες και από άλλους που δεν διάκινται ευμενώς προς τις κοινωνικές επιστήμες, ότι οι φυσικές επιστήμες έχουν σημειώσει πολύ μεγαλύτερη πρόοδο απ' ό,τι οι κοινωνικές επιστήμες. Όπως είναι φυσικό, εγείρονται ερωτήματα σχετικά με το γιατί συμβαίνει αυτό και για το τι μπορεί να γίνει για να επιταχυνθεί η πρόοδος στις κοινωνικές επιστήμες προς επιτεύγματα συγκρίσιμα με εκείνα των φυσικών επιστημών. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί ότι αυτά τα δύο ερωτήματα έχουν αμφιλεγόμενες φιλοσοφικές προϋποθέσεις. Προϋποθέτουν (1) ότι γνωρίζουμε τι είναι πρόοδος στις φυσικές επιστήμες και πώς τη μετράμε· (2) ότι, με βάση τις μετρήσεις μας, η πρόοδος των φυσικών επιστημών είναι μεγαλύτερη· και (3) ότι οι κοινωνικές επιστήμες στοχεύουν το ίδιο είδος προόδου με τις φυσικές επιστήμες.

Όποιος συμφωνεί ότι η πρόοδος στις κοινωνικές επιστήμες υπολείπεται πολύ από εκείνη των φυσικών επιστημών, πρέπει να είναι σε θέση να στηρίξει τις ως άνω προϋποθέσεις. Από την άλλη, όμως, όποιος θεωρεί ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορεί ούτε πρέπει να εφαρμόζουν στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς τις μεθόδους των φυσικών επιστημών, θα πρέπει να απορρίπτει ως πλανημένη την απεχθή κατ' αυτόν σύγκριση ανάμεσα στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες, μαζί με τις προϋποθέσεις που υποβαστάζουν τη σύγκριση. Όποιος όμως καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς διεξάγεται με άλλο τρόπο και αξιολογείται με διαφορετικά κριτήρια απ' ό,τι οι φυσικές επιστήμες, κατ' ανάγκη δέχεται εξίσου ισχυρές προϋποθέσεις για τους στόχους και τα επιτεύγματα των κοινωνικών επιστημών και οφείλει και αυτός να δικαιολογήσει επαρκώς τις προϋποθέσεις που υποβαστάζουν τη δική του θέση.

Στα κεφάλαια δύο έως τέσσερα του ανά χειράς βιβλίου εκτίθενται συνοπτικά τα επιχειρήματα υπέρ και κατά των ισχυρισμών ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν έχουν σημειώσει πρόοδο και ότι η αποτυχία τους αυτή χρειάζεται εξήγηση. Τα δύο επιχειρήματα έχουν κάτι κοινό, ότι δηλαδή δεν είναι δυνατόν να υπάρξει σαφής συμβιβαστική λύση ανάμεσα τους. Ένας τέτοιου είδους συμβιβασμός θα άφηνε να εννοηθεί, όχι ότι οι κοινωνικές επιστήμες έχουν σημειώσει εξίσου μεγάλη πρόοδο με τις φυσικές επιστήμες, αλλά ότι έχουν σημειώσει κάποια πρόοδο. Θα άφηνε να εννοηθεί ότι σε πολύ γενικές γραμμές οι μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών είναι οι ίδιες με εκείνες των

φυσικών επιστημών, παρότι οι ειδικές έννοιες τους είναι διαφορετικές και τα ενδιαφέροντα που υπηρετούν οι κοινωνικές επιστήμες είναι ενίοτε διαφορετικά. Σύμφωνα με τη συμβιβαστική άποψη, η απουσία πρόοδου στις κοινωνικές επιστήμες είναι συνέπεια του γεγονότος ότι οι ανθρώπινες διεργασίες είναι πολύπλοκες, πολύ περισσότερο από τις φυσικές διεργασίες. Κατά τη συμβιβαστική άποψη, υπάρχουν όρια στην κατανόησή μας τα οποία θέτουν οι κανονιστικές ρυθμίσεις, το έθος και οι αναστολές που δεν επιτρέπουν να διεξάγονται ελεγχόμενα πειράματα με ανθρώπους. Αν είναι ορθή η άποψη αυτή, τα προβλήματα των κοινωνικών επιστημών είναι κυρίως πρακτικά και όχι φιλοσοφικά. Παρότι μια τέτοια άποψη δεν αποκλείεται, σε μεγάλο βαθμό το έργο φιλοσόφων και κοινωνικών επιστημών που έχουν ασχοληθεί με τη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών υποβάλλει τη ιδέα ότι είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτός αυτός ο κομψός συμβιβασμός. Σε πολλά σημεία του ανά χείρας βιβλίου εκτίθενται επιχειρήματα που με τον έναν τρόπο ή με τον άλλο αποπειρώνται να υπονομεύσουν αυτόν τον φιλοσοφικά ισχυρό συμβιβασμό. Θα ασχοληθούμε μ' αυτόν συχνά.

Μερικοί φιλόσοφοι και κοινωνικοί επιστήμονες απορρίπτουν ως στερημένο ενδιαφέροντος ή σημασίας το ερώτημα αν η πρόοδος στις κοινωνικές επιστήμες ήταν εξίσου ταχεία όπως αυτή των φυσικών επιστημών. Θεωρούν πως το ερώτημα έχει δευτερεύουσα θέση στη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών. Κατ' αυτούς, οι κοινωνικές επιστήμες εγείρουν τα δικά τους χαρακτηριστικά προβλήματα και σ' αυτά δεν συγκαταλέγεται η σύγκριση με άλλους επιστημονικούς κλάδους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών αποσκοπεί, κατά κύριο λόγο, να κατανοήσει τους επιμέρους κλάδους, χωρίς να ασχολείται με το ερώτημα της σύγκρισης που είναι, στην καλύτερη περίπτωση, πρόωρο και, στη χειρότερη, μπορεί να απομακρύνει από τον βασικό στόχο.

Όσοι κοινωνικοί επιστήμονες και άλλοι απαιτούν την προγνωστική βελτίωση ως λυδία λίθο όπου δοκιμάζεται η πρόοδος στις κοινωνικές και στις συμπεριφορικές επιστήμες, καταδικάζουν την ως άνω στάση ως αυτάρεσκη, με την έννοια ότι αδιαφορεί για τις ανάγκες και τα οράματα των ανθρώπων, τα οποία οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να υπηρετούν. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το πόσο οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης συναρτάται από το πόσο οι κοινωνικές επιστήμες μοιάζουν με τις φυσικές επιστήμες, ως πηγή χρήσιμης προγνωστικής γνώσης που μπορεί να εφαρμόζεται έτσι όπως η φυσική εφαρμόζεται στην τεχνολογία.

Κατά της απαίτησης να φανερώνουν οι κοινωνικές επιστήμες προγνωστική βελτίωση σαν τις φυσικές επιστήμες και να παρέχουν το ίδιο είδος τεχνολογικών δυνατοτήτων που παρέχουν οι φυσικές επιστήμες, έχουν διατυπωθεί μερικά αμφιλεγόμενα αντεπιχειρήματα.

Πρώτον, η απαίτηση μοιάζει να δέχεται εκ προοιμίου ότι οι κοινωνικές επιστήμες συνιστούν μια συνεκτική ολότητα, και οι περισσότερες από αυτές έχουν την ίδια μοίρα όσον αφορά τις προγνωστικές δυνάμεις τους. Μπορεί πράγματι μερικές κοινωνικές επιστήμες σωστά να θεωρούνται ως δυνάμει πηγές προγνωστικής γνώσης, υπό τον όρο να εφαρμόζουν τις «ορθές μεθόδους». Άλλες όμως κοινωνικές επιστήμες, δεν στοχεύουν ούτε παράγουν αυτό το είδος των τεχνολογικώς εφαρμόσιμων πληροφοριών σχετικά με τα ανθρώπινα πράγματα. Δεν θα πρέπει λοιπόν να αξιολογούνται όλες οι κοινωνικές επιστήμες ως προς το ίδιο, περιορισμένο, σύνολο διαστάσεων.

Δεύτερον, η διαρκής απαίτηση να επιδεικνύουν οι κοινωνικές επιστήμες σταθερή αύξηση της προγνωστικής δύναμης τους δεν μπορεί να τις οδηγήσει στην αύξηση αυτή. Αν η προγνωστική επιτυχία και οι τεχνολογικές εφαρμογές συναντούν εμπόδια συνυφασμένα με τη φύση των ανθρωπίνων πραγμάτων, τότε τέτοιου είδους βελτίωση είναι αδύνατη, όσο μεγάλες και αν είναι οι προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση. Τρίτον, υποστηρίζεται συχνά ότι η πλανημένη άποψη πως ήδη έχουμε τέτοιου είδους γνώση έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν, όχι για να βελτιωθεί η ανθρώπινη κατάσταση, αλλά για να επιδεινωθεί. Ακόμη και αν αποκτούσαμε τέτοιου είδους γνώση, η προοπτική για ωφέλιμη εφαρμογή της είναι αμυδρή. Τέλος, υποστηρίζεται πως η κατανόηση των ανθρωπίνων πραγμάτων μπορεί να βελτιώνει την ανθρώπινη κατάσταση, έστω και αν δεν προσφέρει χρήσιμα εργαλεία χειρισμού του κοινωνικού περιβάλλοντος, ακόμη και με τις καλύτερες των προθέσεων. Το είδος κατανόησης που προσφέρουν μερικές κοινωνικές επιστήμες είναι αυτού του τύπου — εμπλουτίζει τη ζωή μας, χωρίς κατ' ανάγκη να μας επιτρέπει να ελέγχουμε καλύτερα τη ζωή ούτε τη δική μας ούτε και των άλλων.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η φιλοσοφία πραγματεύεται δύο ειδών ερωτήματα, όσα οι επιστήμες αδυνατούν να απαντήσουν και όσα αφορούν τους λόγους για τους οποίους οι επιστήμες αδυνατούν να απαντήσουν σε όλα τα ερωτήματα. Οι κοινωνικές επιστήμες είναι πεδία όπου εκδηλώνεται μεγαλύτερη μεθοδολογική διαφωνία,

ενώ έχουν μεγαλύτερη και άμεση συνάφεια με τη καθημερινή ζωή και με ζητήματα για τα οποία οι άνθρωποι έχουν όντως μεγάλο ενδιαφέρον. Γι' αυτό, τα φιλοσοφικά ερωτήματα για το τι μπορούν και τι δεν μπορούν να μας πουν οι κοινωνικές επιστήμες για την ανθρώπινη ζωή είναι ακόμη πιο πειστικά από τα ερωτήματα για τα όρια των φυσικών επιστημών.

Ενδεχομένως, το πρώτιστο ερώτημα που έχει να αντιμετωπίσει η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών είναι το κατά πόσον θα πρέπει να επιδιώκουμε το ίδιο είδος κατανόησης των ανθρώπινων πραγμάτων με αυτό που οι φυσικές επιστήμες παρέχουν για τις μη ανθρώπινες διεργασίες στη φύση — γνώση που μας επιτρέπει ολοένα και περισσότερο να προβλέπουμε και να ελέγχουμε τα φαινόμενα.

Εισαγωγή στη βιβλιογραφία

Στο βιβλίο Alex Rosenberg, *The Philosophy of Science: A Contemporary Introduction* (και στις τρεις εκδόσεις) εκτίθεται διεξοδικά τη θέση που υποστηρίζω στο ανά χειράς βιβλίο για τη φύση της φιλοσοφίας και τη σχέση της με την επιστήμη. Το εν λόγω βιβλίο και το βιβλίο του Peter Godfrey-Smith, *Theory and Reality*, εισάγουν τη φιλοσοφία της επιστήμης με δύο διαφορετικούς τρόπους. Το βιβλίο του Rosenberg είναι συστηματικό, αναδεικνύει προβλήματα και εναλλακτικές απαντήσεις που έχουν δώσει σ' αυτά οι φιλόσοφοι της επιστήμης. Το βιβλίο του Godfrey-Smith είναι οργανωμένο ιστορικά.

Οι δύο κλασικές εισαγωγές στη φιλοσοφία της επιστήμης είναι το βιβλίο του Karl Hempel, *Philosophy of Natural Science* και το βιβλίο του Ernest Nagel, *The Structure of Science*. Το δεύτερο έργο είναι κάπως δυσκολότερο και πολύ πιο περιεκτικό από εκείνο του Hempel. Στο βιβλίο του Nagel εκτίθεται εκτενής υπεράσπιση μιας φυσιοκρατικής φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών. Το παράρτημα στο βιβλίο του Daniel Hausman, *The Inexact and Separate Science of Economics* είναι μια ιδιαιτέρως διαυγής εισαγωγή, πενήντα σελίδων, στη φιλοσοφία της επιστήμης, με ειδική συνάφεια προς τις κοινωνικές επιστήμες.

2

Το μεθοδολογικό χάσμα: Φυσιοκρατία / Ερμηνεία

Οι μείζονες άξονες της αντιπαράθεσης για το πώς πρέπει να πορεύονται οι κοινωνικές επιστήμες έχουν στενή σχέση με γνωσιολογικές αντιπαράθεσεις, ειδικότερα για το αν η προγνωστική επιτυχία θα πρέπει να αποτελεί αναγκαίο όρο της γνώσης, όπως στις φυσικές επιστήμες ή αν θα πρέπει να αποδεχόμαστε διαφορετική γνωσιοθεωρία για να αξιολογούμε την πρόοδο των κοινωνικών επιστημών. Το ποια γνωσιοθεωρία επιλέγουμε καθορίζει το πώς αξιολογούμε την πρόοδο των κοινωνικών επιστημών όσον αφορά την κατανόηση των φαινομένων στα οικεία πεδία τους.

Η ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΕ ΑΝΤΙΔΙΑΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Όπως σημείωσα στο πρώτο κεφάλαιο, η γνωσιολογία μελετά τη φύση, την έκταση και τη δικαιολόγηση της γνώσης. Διαφορετικές γνωσιολογικές θεωρίες επηρεάζουν τη μεθοδολογία, δηλαδή την επιλογή των μεθόδων που παράγουν γνώση, όπως αυτή ορίζεται από τη γνωσιολογία. Αν μόνη σωστή είναι η γνωσιολογία των φυσικών επιστημών, τότε οι μέθοδοι των φυσικών επιστημών είναι οι μόνες που θα παράγουν γνώση και στις κοινωνικές επιστήμες. Αν υπάρχουν άλλες γνωσιολογικές θεωρίες, άλλες θεωρήσεις για τη γνώση, πιο πρόσφορες για την κατανόηση των ανθρωπίνων πραγμάτων, τότε οι μέθοδοι και οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών κατ' ανάγκη θα διαφέρουν από εκείνες των φυσικών επιστημών.

Οιαδήποτε σύγκριση όσον αφορά την προαγωγή της γνώσης από τις κοινωνικές και τις φυσικές επιστήμες απαιτεί μια γνωσιολογική αφετηρία: μια θέση για το τι συνιστά γνώση και πώς αυτή αποκτάται.

Πρώτα, θα σκιαγραφήσω τη γνωσιολογία όπου εδράζεται το επιχείρημα ότι η κατανόηση είναι η ίδια στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες. Μετά, θα εκθέσω το αντιεπιχείρημα ότι η σύγκριση βασίζεται σε μερικά γνωσιολογικά σφάλματα σχετικά και με τις κοινωνικές και με τις φυσικές. Τέλος θα δούμε γιατί, έκοντες άκοντες, όλοι οι κοινωνικοί επιστήμονες πρέπει να παίρνουν θέση σ' αυτή την αντιπαράθεση· θα δούμε επίσης τι σημαίνει, όχι μόνο για τις γνωσιοθεωρίες των οικείων κλάδων τους, αλλά και για τα μεταφυσικά ζητήματα που εγείρονται από τις γνωσιολογικές αποφάσεις τους.

ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΝΩΣΗ

Οι φυσικές επιστήμες έχουν προσφέρει όλο και περισσότερο φερέγγυα γνώση για τον φυσικό κόσμο από τον δέκατο έβδομο αιώνα. Από τις ακριβείς προβλέψεις για τις θέσεις των πλανητών, οι φυσικές επιστήμες έχουν προχωρήσει και έχουν προβλέψει την ύπαρξη και τις ιδιότητες χημικών στοιχείων και τους μοριακούς βιολογικούς μηχανισμούς της ζωής. Οι προγνώσεις αυτές έχουν προσδώσει βάρος και στις διαρκώς ακριβέστερες εξηγήσεις που παρέχουν οι φυσικές επιστήμες. Εκτός από τη συστηματική εξήγηση και την επακριβή πρόγνωση, οι φυσικές επιστήμες έχουν με επιταχυνόμενο ρυθμό καταστήσει εφικτές τεχνολογικές εφαρμογές που επιτρέπουν τον έλεγχο χαρακτηριστικών του φυσικού κόσμου. Αυτή η σταθερή αύξηση της γνώσης και των εφαρμογών της μοιάζει να απουσιάζει από τις επιστήμες που έχουν ως αντικείμενο την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Σε μερικούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών, φαίνεται να υπήρξαν στιγμές όπου σημειώθηκαν σημαντικά βήματα προς τη συσσώρευση γνώσης: επί παραδείγματι, *Ο πλούτος των Εθνών* του Άνταμ Σμιθ, το έργο του Ντυρκέμ για την αυτοκτονία, ίσως το έργο του Κένυς, *Γενική θεωρία για την απασχόληση, τα επιτόκια και το χρήμα*, ή το βιβλίο του Σκίներ, *Η συμπεριφορά των οργανισμών*. Ωστόσο, μεταγενέστερες εξελίξεις δεν επιβεβαίωσαν αξιολογικές κρίσεις σαν κι αυτές. Οι κοινωνικές επιστήμες είχαν ως στόχο να προβλέπουν και εξηγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις συνέπειες της, τουλάχιστον από την εποχή του Θουκυδίδη, τον πέμπτο αιώνα π.Χ., ωστόσο μερικοί λένε πως στην πραγματικότητα δεν είμαστε σε καλύτερη θέση απ' ό,τι οι αρχαίοι Έλληνες.

Επομένως, καταλήγει το επιχείρημα, «κάτι τρέχει» με τις κοινωνικές επιστήμες — ενδεχομένως οι μέθοδοι τους δεν είναι αρκετά «επιστημονικές». Οι κοινωνικές επιστήμες χρειάζεται να υιοθετήσουν πιο αποτελεσματικές μεθόδους ικανές να αποκαλύπτουν νόμους ή τουλάχιστον να επιτρέπουν την κατασκευή μοντέλων και τη συναγωγή γενικεύσεων που να επιδέχονται βελτίωση προς την κατεύθυνση νόμων ή σύνθεση σε θεωρίες που εξηγούν τις εφαρμογές και βελτιώνουν την προγνωστική και την εξηγητική δύναμή μας, στην περίπτωση των ανθρωπίνων πραγμάτων.

Τι το ιδιαίτερο έχουν μοντέλα, γενικεύσεις και νόμοι; Είναι πολύ σαφές ότι ο τεχνολογικός έλεγχος και η προγνωστική επιτυχία μπορούν να προέλθουν μόνο χάρη στην ανακάλυψη γενικών κανονικοτήτων, που μας επιτρέπουν να τρέψουμε το μέλλον προς την κατεύθυνση που επιθυμούμε με τον χειρισμό των συνθηκών στο παρόν. Επιπλέον, και αυτό ίσως είναι πιο σημαντικό, μας επιτρέπουν να προλαμβάνουμε μελλοντικά παθήματα με κατάλληλη διευθέτηση των συνθηκών που ισχύουν στο παρόν. Ο μόνος εφικτός τρόπος προς τούτο είναι να βασιζόμαστε σε φερέγγυα γνώση για το μέλλον, γνώση τέτοια που μόνο νόμοι παρέχουν.

Υπάρχουν και άλλα δύο επιχειρήματα, λιγότερο πρακτικά και περισσότερο φιλοσοφικά, σχετικά με τη σημασία που αποδίδει η επιστήμη στους νόμους. Πρώτον, η επιστήμη επιδιώκει αιτιακού είδους εξηγήσεις, και η αιτιακή γνώση απαιτεί κανονικότητες. Δεύτερον, οι επιστημονικοί ισχυρισμοί πιστοποιούνται ως γνώση από την παρατήρηση, τα πειράματα και τη συλλογή δεδομένων. Τα νέα δεδομένα θέτουν σε δοκιμασία μόνο όσες γενικεύσεις αφορούν το μέλλον.

Γιατί η αιτιότητα απαιτεί νόμους ή κανονικότητες; Ας σκεφτούμε πώς διακρίνουμε τότε μια ακολουθία είναι αιτιακή και πότε είναι τυχαία και συμπτωματική. Έστω ότι, καθώς σύρω ένα σπίρτο στην επιφάνεια τριβής, αυτό σπάει στη μέση και αναφλέγεται. Γιατί λέμε ότι αίτιο της ανάφλεξης ήταν η θέρμανση λόγω τριβής και όχι το σπάσιμο στα δύο; Επειδή την προστριβή του σπέρτου στην κατάλληλη επιφάνεια την ακολουθεί εν γένει ανάφλεξη, ενώ κάτι τέτοιο συμβαίνει σπάνια όταν σπάνε τα σπέρτα. Ακόμη όμως και αυτή η κανονικότητα έχει εξαιρέσεις. Καμιά φορά, τα σπέρτα δεν αναφλέγονται, έστω κι αν κάνουμε ό,τι χρειάζεται προς τούτο. Για να εξηγήσουμε όμως τις εξαιρέσεις αυτές και για να τις αποτρέψουμε μελλοντικά, αναζητούμε περαιτέρω κανονικότητες, π.χ., ότι τα βρεγμένα σπέρτα δεν αναφλέγονται. Η έρευνα μας οδηγεί τελικά σε νόμους που διέπουν τις χημικές αντιδράσεις. Οι νόμοι αυτοί δεν μνημονεύουν σπέρτα και διεργασίες

ανάφλεξής τους. Οι εν λόγω νόμοι έχουν λίγες ή καθόλου εξαιρέσεις και τελικώς υποβαστάζουν τις αδρές γενικεύσεις στις οποίες μας οδηγεί η εμπειρία.

Τον δέκατο όγδοο αιώνα, ο βρετανός φιλόσοφος Ντέιβιντ Χιουμ, πρώτος αυτός, υποστήριξε ότι, ανεξάρτητα από τις παρελθούσες εμπειρίες μας, σε οιαδήποτε κατέκαστον, παρατηρούμενη αλληλουχία συμβάντων δεν υπάρχει κάτι άμεσα παρατηρήσιμο που να επιτρέπει να διαπιστώνουμε ότι το πρότερο συμβάν είναι αίτιο του ύστερου. Δεν υπάρχει παρατηρήσιμη συνεκτική ουσία που να συνδέει το αίτιο με τα αποτελέσματα του, και που να επιτρέπει να ξεχωρίζουμε τις αιτιακές από τις συμπτωματικές ακολουθίες συμβάντων. Η επισήμανση του Χιουμ αντικατοπτρίζεται στις μεθόδους που ανέπτυξαν όλες οι επιστήμες για να ξεχωρίζουν τις αιτιακές σχέσεις από την απλή συσχέτιση: εντοπίζοντας πιστοποιημένες κανονικότητες που υποβαστάζουν κατέκαστον αιτιακές σχέσεις, αλλά απουσιάζουν όταν πρόκειται για απλή συσχέτιση. Επειδή στην καθημερινή ζωή δύσκολα μπορούμε να βρούμε αυστηρούς νόμους χωρίς εξαιρέσεις, αρκούμαστε σε αδρές εμπειρικές κανονικότητες για να στηρίζουμε επιμέρους αιτιακούς ισχυρισμούς. Στις επιστήμες —και στις φυσικές και στις κοινωνικές— αυτές οι αδρές κανονικότητες συχνά παίρνουν τη μορφή στατιστικών γενικεύσεων. Η στατιστική μεθοδολογία αφορά εν πολλοίς το πώς θα ξεχωρίζουμε τις απλώς συμπτωματικές στατιστικές συσχετίσεις από τις συσχετίσεις που αντικατοπτρίζουν πραγματικές αιτιακές συσχετίσεις.

Κατά τον Χιουμ, όταν η επιστήμη ανιχνεύει παρατηρούμενες αιτιακές ακολουθίες αναφέροντας τες σε θεμελιώδεις φυσικές κανονικότητες, όπως, λ.χ., ο νευτώνειος νόμος για τη βαρυτική έλξη ανάμεσα στα σώματα, δεν υπάρχει στις ακολουθίες αυτές τίποτε περισσότερο από καθολική σύνδεση. Όταν φθάνουμε στους πιο θεμελιώδεις νόμους της φύσης, αυτοί δεν είναι τίποτε περισσότερο παρά δηλώσεις για τη σταθερή σύζευξη διακριτών συμβάντων. Στην επιστήμη, οι αιτιακές εξηγήσεις τελικά πρέπει να επικαλούνται νόμους που συνδέουν τα προς εξήγηση συμβάντα με χρονικώς πρότερα συμβάντα. Η αναζήτηση νόμων ολοένα και πιο θεμελιωδών είναι, στην πραγματικότητα, ατέρμονη. Ο ρόλος που αποδίδεται στους νόμους είναι μόνιμο χαρακτηριστικό της εμπειριστικής φιλοσοφίας και της εμπειρικής μεθοδολογίας στην επιστήμη, από την εποχή του Χιουμ. Και η σημασία που σε όλες τις επιστήμες —φυσικές και κοινωνικές— αποδίδεται στις γενικεύσεις, στα μοντέλα, και σε ό,τι άλλο προσεγγίζει το κύρος των νόμων θεμελιώνεται στον ρόλο των νόμων ως εγγυητών των αιτιακών σχέσεων.

Ακόμη και στις καθέκαστον περιπτώσεις, η γνώση για την αιτιότητα βασίζεται στην πρότερη διαπίστωση γενικεύσεων που εκλεπτύνονται με την επανειλημμένη παρατήρηση παρόμοιων ακολουθιών. Δεν προκαλεί, λοιπόν, έκπληξη το ότι τις εξηγητικές και τις προγνωστικές υποθέσεις τις θέτουν σε δοκιμασία και τις πιστοποιούν ως δικαιολογημένη γνώση τέτοιου είδους παρατηρήσεις. Η χιουμιανή ανάλυση για την αιτιότητα ως σταθερή σύνδεση σημαίνει ότι η γνώση μας σχετικά με καθέκαστον αιτιακές ακολουθίες είναι δικαιολογημένη μόνο αν μπορούμε να προβλέπουμε επιτυχώς περαιτέρω αποτελέσματα, όταν παρατηρούμε τα υποτιθέμενα αίτια τους. Αν ο Χιουμ έχει δίκιο αναφορικά με τις αιτιακές σχέσεις, τότε η πρόγνωση είναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ για την αιτιακή γνώση.

ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Μετά το 1900, οι δύο εννοιακές ιδέες του Χιουμ βρήκαν πρόσφορο έδαφος στη φιλοσοφία της επιστήμης που επικράτησε για μισό περίπου αιώνα και έθεσε την ημερήσια διάταξη αναφορικά με τα προβλήματα στις φυσικές και στις κοινωνικές επιστήμες. Οι κήρυκες της φιλοσοφίας αυτής την ονόμαζαν «λογικό θετικισμό», ενίοτε «λογικό εμπειρισμό» ή, μονολεκτικά, «θετικισμό».

Οι λογικοθετικιστές ενστερνίζονταν τη χιουμιανή γνωσιοθεωρία, τον εμπειρισμό. Σύμφωνα με τον εμπειρισμό, μόνη βάση για τη δικαιολόγηση της γνώσης σχετικά με τον κόσμο είναι η μαρτυρία των αισθήσεων —με άλλα λόγια, η κατ' αίσθηση εμπειρία, η παρατήρηση, το πείραμα. Οι λογικοθετικιστές δέχονταν μια πιο ριζοσπαστική εκδοχή της εμπειριστικής θέσης, ότι δηλαδή όσες θεωρίες δεν είναι ούτε επαληθεύσιμες ούτε διαψεύσιμες από την εμπειρία, μιλώντας αυστηρά, στερούνται (γνωστικού) νοήματος. Με βάση την εν λόγω αρχή, οι λογικοθετικιστές στιγματίζαν μεγάλο μέρος της φιλοσοφίας του δέκατου ένατου αιώνα, ιδίως το έργο του Χέγκελ και των οπαδών του, που διατύπωναν θέσεις, όπως «Η ιστορία όλη καταδεικνύει την αυτανέλιξη του Λόγου». Τέτοιου είδους αποφάνσεις έμοιαζαν, όχι μόνο μεγαλοστομίες, αλλά και τόσο ασαφείς ώστε ήταν αδύνατον να γνωρίζει κανείς αν συμφωνεί ή αν διαφωνεί μ' αυτές. Κατά τους λογικοθετικιστές, τέτοιου είδους προτάσεις στερούνται νοήματος και μοιάζουν πιο πολύ με φράσεις, όπως «Άχρωμες πράσινες ιδέες κοιμούνται μανιωδώς» ή «Λυρ μαράν ζεκ μέλορφα τροχεί μιρ ζόναξ», παρά με τεχνικές αποφάνσεις μιας

επιστημονικής θεωρίας που αδυνατούμε να κατανοήσουμε έως ότου μάθουμε απειροστικό λογισμό και κβαντομηχανική. Οι θετικιστές ήθελαν να οριοθετήσουν τον λόγο που έχει νόημα περιορίζοντας τον σε ό,τι μπορεί να ελεγχθεί με τις μεθόδους των επιστημών αφενός, αφετέρου σε ό,τι παράγεται με βάση τις μεθόδους των επιστημών και μπορεί να αναλυθεί λογικώς.

Συναφώς, οι θετικιστές κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για να αναλύσουν σε τι ακριβώς συνίσταται η εμπειρική δοκιμασία των θεωριών στις φυσικές επιστήμες. Στην προσπάθεια αυτή, κίνητρο τους ήταν ενμέρει η γνωσιολογική δέσμευσή τους υπέρ του χιουμιανού εμπειρισμού, σύμφωνα με τον οποίο τα επιστημονικά ευρήματα αποτελούν την καλύτερα πιστοποιημένη γνώση.

Οι θετικιστές ανάλωναν πολύ χρόνο προσπαθώντας να εξηγήσουν θεωρητικά τη φύση των επιστημονικών θεωριών και τη δομή της επιστημονικής εξήγησης. Αφ' ης στιγμής η επιστημονική εξήγηση αποκαλύπτει αιτιατούς μηχανισμούς, πρέπει να συνοφαινείται με νόμους. Η θεωρία τους για την εξήγηση ήταν γνωστή με το όνομα «παραγωγικο-νομολογική θεωρία» ή «θεωρία του καλυπτήριου νόμου». Σύμφωνα με αυτήν, ένα επιμέρους συμβάν εξηγείται όταν η πρόταση που το περιγράφει είναι δυνατόν να συναχθεί ως συμπέρασμα ενός λογικού παραγωγικού συλλογισμού που έχει ως προκείμενες έναν ή περισσότερους φυσικούς νόμους και προτάσεις που περιγράφουν τις «αρχικές» συνθήκες που σύμφωνα με τους νόμους πρέπει να ισχύουν για να πραγματώνεται το εκάστοτε εξηγητέο συμβάν. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, εξηγούμε, λ.χ., το γιατί τρύπησε το ψυγείο ενός αυτοκινήτου, συνάγοντας από τα γεγονότα ότι η θερμοκρασία έπεσε κάτω από το σημείο πήξεως του νερού και ότι το ψυγείο ήταν γεμάτο νερό, μαζί με το νόμο ότι το νερό όταν γίνει πάγος διαστέλλεται. Παρομοίως, επεσήμαιναν οι θετικιστές, με δεδομένο το νόμο ότι το νερό ψυχόμενο κάτω από το σημείο πήξεως, δηλαδή κάτω από τους 4 βαθμούς Κελσίου διαστέλλεται, μπορούμε να προγνώσουμε ότι ένα ψυγείο γεμάτο νερό θα διαρραγεί, όταν γνωρίζουμε ότι η θερμοκρασία πέφτει κάτω από το σημείο πήξεως. Έτσι, κατά τους θετικιστές, η εξήγηση και η πρόγνωση είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ο ρόλος της επιτυχημένης πρόγνωσης στην πιστοποίηση της ορθότητας των εξηγήσεων ήταν μόνο η αφετηρία για τη σπουδαιότητα που απέδιδαν στην πρόγνωση οι θετικιστές στη γνωσιοθεωρία τους.

Το μοντέλο του καλυπτήριου νόμου αναφορικά με την εξήγηση μπορεί να διευρυνθεί προς διευκρίνιση του πώς η επιστήμη εξηγεί τους νόμους και μπορεί να αναπτυχθεί ως ανάλυση των επιστημονικών θεωριών. Οι νόμοι

εξηγούνται όταν συνάγονται με αφετηρία άλλους, γενικότερους νόμους. Μπορούμε έτσι να συναγάγουμε έναν χημικό νόμο (π.χ., ότι το υδρογόνο και το οξυγόνο ενώνονται, σε κατάλληλες συνθήκες, και σχηματίζουν νερό) συνάγοντας τον με παραγωγικό συλλογισμό από γενικότερους φυσικούς νόμους όσους διέπουν τους χημικούς δεσμούς που παράγονται με την αλληλεπίδραση των ηλεκτρονίων. Μια επιστημονική θεωρία είναι ένα σύνολο από πολύ γενικούς νόμους που μας επιτρέπουν να συνάγουμε πολυάριθμα εμπειρικά φαινόμενα. Κατά τους θετικιστές, μια θεωρία έχει τη δομή αξιωματικού συστήματος, παρόμοιο με την ευκλείδειο γεωμετρία, με αξιώματα και αιτήματα, και θεωρήματα που συνάγονται εξ αυτών με λογικό παραγωγικό συλλογισμό. Υπάρχει όμως μια διαφορά εν προκειμένω. Τα αξιώματα των επιστημονικών θεωριών, σε αντίθεση με τα γεωμετρικά, δεν θεωρούνται γνωστά με απόλυτη βεβαιότητα. Αντ' αυτού, κατά τους θετικιστές, τα αξιώματα των επιστημονικών θεωριών είναι υποθέσεις που υποβάλλουμε σε εμπειρική δοκιμασία συνάγοντας εξ αυτών με παραγωγικό συλλογισμό προβλέψεις σχετικές με παρατηρήσεις. Αν οι παρατηρήσεις στηρίζουν τις προβλέψεις, η εκάστοτε θεωρία επιβεβαιώνεται ως έναν βαθμό. Ωστόσο, καμιά θεωρία δεν επαληθεύεται οριστικά, άπαξ δια παντός. Οι θεωρίες, όπως και οι νόμοι, προβάλλουν καθολικής ισχύος ισχυρισμούς. Τα τεκμήρια υπέρ του ότι οι ισχυρισμοί αληθεύουν παντού και πάντα περιορίζονται σε ό,τι διαπιστώνεται εδώ-και-τώρα και σε ό,τι έχει διαπιστωθεί κατά το παρελθόν. Ως εκ τούτου, η επιστημονική γνώση είναι επισφαλής και διαρκώς επιδέχεται αναθεώρηση, διόρθωση, βελτίωση, καθοδηγούμενη στην πορεία αυτή από τις εσφαλμένες προγνώσεις της.

Τη θεώρησή τους σχετικά με τις επιστημονικές θεωρίες οι θετικιστές την ονόμαζαν «υποθετικο-παραγωγική θεωρία», για να τονίσουν αφενός τον υποθετικό χαρακτήρα των βασικών νόμων των θεωριών, αφετέρου τις λογικές σχέσεις ανάμεσα στους νόμους και στις παρατηρήσεις, μέσω των οποίων υποβάλλονται οι νόμοι σε εμπειρική δοκιμασία. Παρά το επισφαλές της επιστήμης, οι θετικιστές (μαζί με σχεδόν όλους τους άλλους) θεωρούσαν πως η ιστορία της επιστήμης είναι μια ιστορία προόδου, μια ιστορία ολοένα πιο ισχυρών προβλέψεων και ολοένα ακριβέστερων εξηγήσεων για το πώς λειτουργεί ο κόσμος. Και αυτή τη θεώρηση της επιστημονικής προόδου, οι θετικιστές τη χρησιμοποιούσαν για την ανάλυση σχετικά με τη φύση των θεωριών. Οι νόμοι του Γαλιλαίου και οι νόμοι του Κέπλερ μπορούσαν να συναχθούν μαθηματικά από τους νόμους του Νεύτωνα, και οι νευτώνειοι νόμοι από την ειδική και τη γενική θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν,